

KICHIK BIZNES SUBYEKTLARI FAOLIYATIDA INSON RESURSLARIDAN FOYDALANISHNING METODOLOGIK ASOSLARI

A.A.Yusupov, katta o'qituvchi,
Qo'qon universiteti

MAQOLA HAQIDA

Qabul qilindi: 24-iyun 2023-yil

Tasdiqlandi: 26-iyun 2023-yil

Jurnal soni: 7

Maqola raqami: 11

DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v7i7.777>

KALIT SO'ZLAR/ Ключевые слова/ keywords

iqtisodiy prognoz, inson resurslari, kichik biznes, ishlab chiqarish, inson kapitali, korxonalar, bozor iqtisodiyoti, zamonaviy iqtisod

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada kichik biznes subyektlari faoliyatida inson resurslaridan foydalanishning metodologik asoslari xususida tahliliy fikr-mulohazalar bildirib o'tilgan. Shuningdek, kichik biznes subyektlari faoliyatida inson resurslaridan samarali foydalanish jarayonlari, ularning metodologik asoslari hamda kichik biznesni rivojlantirishga ta'siri haqida ma'lumotlar keltirib o'tilgan. Bundan tashqari, mamlakatimiz iqtisodiyotida kichik biznes ulushi va unda inson resurslarining o'rniga oid tahliliy yondashuvlar asosida statistik tahlil natijalari yoritib o'tilgan.

KIRISH: Bugungi kunda kichik biznes subyektlari faoliyatida inson resurslaridan foydalanishning metodologik asoslari o'rganish soha oldiga ko'pgina vazifalarni qo'yish orqali iqtisodiy maydon va muhitning yaratilishiga imkon bermoqda. Birgina korxonaning resurs bazasini baholashning o'ziyoq eng muhim vazifa sifatida barqaror foyda, to'lov qobiliyati va raqobatbardoshligini ta'minlashda ifodalangan foydalanish natijasini o'rganish muhim vazifa hisoblanadi.

Shuningdek, asosiy vazifalar sifatida korxonalar tomonidan ma'lum turdagi resurslardan foydalanishni muntazam ravishda kuzatish va o'rganish, uning maqsadli faoliyatning muayyan yo'nalishlari samaradorligi darajasini baholash, faoliyatning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, kompaniya faoliyatining muayyan maqsadlarini belgilashning oqilonaligini, qolaversa, shartlar o'zgarganda ularni tuzatish imkoniyatini aniqlash, xavflarni va vaqt omilining ta'sirini hisobga olgan holda faoliyatning alohida yo'nalishlari samaradorligini oshirish imkoniyatlarini o'rganish, belgilangan maqsadlarga erishish uchun resurslarning ma'lum kombinatsiyalarini tanlashni asoslash, resurslar bazasini sarflash samaradorligi kontekstida foydalaniladigan vositalar va boshqaruv usullarini iqtisodiy tahlil qilish ko'nikmalarini o'zida birlashtiradi.

Globalashuv davrida har bir iqtisodiy maydon va hudud kichik biznes subyektlari faoliyatida inson resurslaridan foydalanishni baholashda ishchi kuchidan foydalanish jarayoni inson resurslari samaradorligini baholash quyidagi masalalarni o'rganishga qaratilgan. Bu masalalar toifasiga xodimlar soni, uning tarkibi va malaka darajasini tahlil qilish, kasbiy mahoratini oshirish imkoniyatlarini o'rganish, ish vaqtdan foydalanish samaradorligi to'g'risidagi ma'lumotlarni tekshirish, mehnat harakatining dinamikasi, shakllari va sabablarini o'rganish, shuningdek, belgilangan mehnat intizomining bajarilishini tahlil qilish, xodimlar sonining ishlab chiqarish ko'rsatkichlariga ta'sirini o'rganish, shuningdek, rentabellikni mehnat xarajatlari bilan hisoblash va taqqoslash kiradi.

Aytish mumkinki, mehnatdan foydalanishni o'rganishning asosiy vazifasi mehnat faoliyati unumdorligini oshirishga to'sqinlik qiluvchi, ish vaqtining yo'qolishiga va ish haqining pasayishiga olib keladigan barcha omillarni aniqlashdir. Bu borada inson resurslari samaradorligini baholash quyidagi muhim yo'nalishlarda amalga oshiriladi: tashkilotni zarur kadrlar bilan ta'minlash, ishchi kuchi harakatining dinamikasi va yo'nalishlarini belgilash, mehnat unumdorligi ko'rsatkichlarini oshirishda.

ADABIYOTLAR TAHLILI: Mamlakatimiz olimlari tomonidan chop etilgan iqtisodiy ilmiy manbalarda "ishbilarmonlik muhiti" tushunchasiga ta'riflar keltirilmagan, lekin unga yaqin fikrlar

bor. Masalan, B.Yu. Xodiyev, M.S.Qosimova, A.N. Samadov kabi iqtisodchilar "tadbirkorlik faoliyatini samarali olib borish uchun ma'lum bir ishchi muhiti bo'lishi kerak" deb qayd etadilar.

Ularning mulohazalariga ko'ra "...tadbirkorlik muhiti asosan quyidagi to'rtta omil: huquqiy, siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy omillarning o'zaro bog'liqligi natijasida amalga oshiriladi". Rossiyalik iqtisodchilardan E.Bikova, B.Jixarevich, N.Simionova, N. Yu. Nikitina, S. M. Korunov, A. A. Yashin, I. D. Oparin kabilarning kichik biznes va tadbirkorlik faoliyati muhitini rivojlantirishga doir ko'plab o'quv qo'llanmalari va ilmiy maqolalari chop etilgan.

Tahlil uchun kichik biznesni rivojlantirish axborot manbalari sifatida korxonaning xodimlar to'g'risidagi turli ma'lumotlarni o'z ichiga olgan statistik, operativ va boshqa hisobot hujjatlaridan foydalanish inson resurslari samaradorligini to'g'ri baholash va metodologik asoslarini ishlab chiqishda birlamchi omil sifatida xizmat qiladi.

Tashkilot xodimlari miqdoriy ko'rsatkichlar bo'yicha baholanadi, ular uchun ish haqi fondi, o'rtacha ish haqi va xodimlar soni hisoblab chiqiladi. Miqdor ko'rsatkichlari bilan bir qatorda xodimlarning kasbiy malakasi, ma'lumoti, jinsi va yoshi tarkibini tavsiflovchi sifat ko'rsatkichlari ham o'rganiladi.

Bu jarayonda xodimlar tarkibini o'rganish, shuningdek, ushbu turdagi resurslardan foydalanish samarasini tahlil qilish imkonini beradi. Xodimlar tarkibini tahlil qilish har bir alohida bo'limga va alohida mezon bo'yicha (masalan, ish tajribasi yoki malaka darajasi) amalga oshiriladi. Shuningdek, tahlil natijasida tanlangan ko'rsatkichlarni muayyan bo'limga doir mehnat unumdorligi darajasi bilan taqqoslaydi.

Kichik biznes subyektlari faoliyatida inson resurslari samaradorligini oshirishda mehnat unumdorligi eng avvalo, mehnat unumdorligi bo'yicha topshiriqlarni bajarish darajasi, mehnat unumdorligi ko'rsatkichlarini oshirish zaxiralari va ulardan foydalanish chora-tadbirlarini ishlab chiqish, ish ko'rsatkichlarining o'zgarishiga ta'sir qiluvchi omillar orqali o'rganiladi.

Zamonaviy iqtisodiy rivojlanish shartlarini hisobga olgan holda, xodimlardan foydalanish ko'rsatkichlarining o'zgarishini doimiy ravishda kuzatib borish muhim rol o'ynaydi, buning uchun ko'p komponentli baholash qo'llaniladi.

TADDIQOT METODOLOGIYASI: Bozor iqtisodiyoti sharoitida bugungi kunda firma va tarmoqlarning o'zaro bog'liqligi va o'zaro bog'liqligini, texnologik zanjirlar asosida ishlab chiqarishni birlashtirish va to'ldirish imkoniyatlarini hisobga olishda firma tomonidan samarali investitsiya siyosatini olib borish nafaqat sanab

o'tilgan investitsiya tamoyillariga rioya qilishni, balki ulardan tadbirkorlik faoliyatida har tomonlama foydalanishni ham nazarda tutadi. Firma tomonidan resurslardan foydalanish samaradorligining ko'rib chiqilayotgan ko'rsatkichlarini qurish muhim axborot bazasini talab qiladi. Korxonalarda buxgalteriya hisobi, tahliliy materiallar, balanslarda jamlangan moliyaviy hisobotlarning to'g'ri yuritilishini talab etadi. Bu orqali esa inson resurslarining tartibli boshqarilish hamda foydalanish jarayonini shakllantirishga xizmat qiladi.

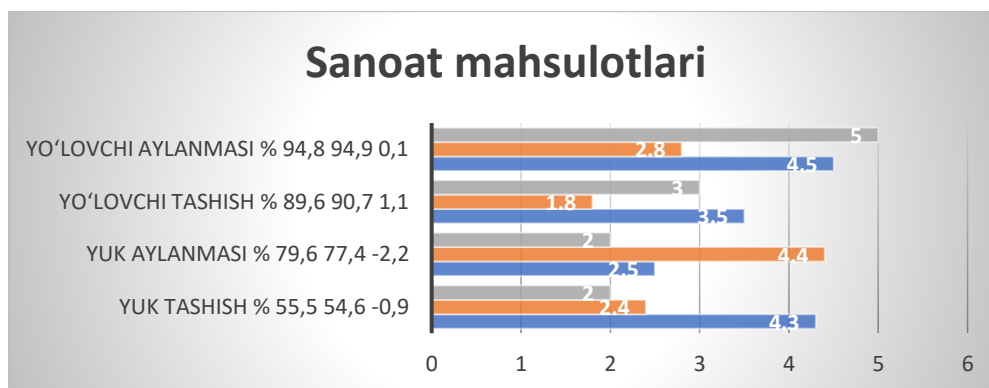
Bu orqali esa hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasida 2022-yilning 1-iyul holatiga kichik tadbirkorlik subyektlarining soni har 1000 aholiga 13,9 birlikni tashkil qilmoqda.

2022-yilning yanvar-avgust oylarida yangi tashkil etilgan kichik biznes subyektlarining 25 tasini kichik korxonalar, 3 825 tasini mikrofirmalar tashkil qilganligi ham soha salmog'ida kichik biznes turlarining o'zni qanchalik darajada katta ekanligini ko'rsatadi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining chakana savdo tovar aylanmasi hajmi statistik hisob-kitoblarga ko'ra, 11 304,2 mlrd.

so'mni tashkil etib, 2020-yilning mos davriga nisbatan 10,0 % ga oshganligini ko'rishimiz mumkin. Viloyat miqyosida ushbu sektorning jami chakana savdo tovar aylanmasidagi ulushi 79,2 % ni tashkil etgan⁹⁹.

Bozor munosabatlari sharoitida mulkchilik shakllarining rivojlanishi keng ko'lamda erkin tovar ishlab chiqaruvchilar, kichik biznes subyektlari va tadbirkorlar qatlami faoliyatini rivojlantirishni taqozo etadi. Shunday ekan, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik iqtisodiyot tuzilmalarida eng oldingi o'rinlarni egallashi kerak.

Shuningdek, 2019-yilning yanvar-dekabrida kichik tadbirkorlik subyektlarining soni (har 1000 aholiga, birlikda) hududlar bo'yicha eng yuqori ko'rsatkich Toshkent shahrida 28,8 birlik, Navoiy viloyatida 18,1 birlik, Sirdaryo viloyatida 17,9 birlik, Jizzax viloyatida 15,6 birlik, Toshkent va Buxoro viloyatlarida 14,9 birlik, Farg'ona viloyati 12,2 birlikni tashkil etdi. Surxondaryo viloyatida 8,3 birlikga teng bo'lib, ushbu ko'rsatkich eng past bo'lib qolmoqda¹⁰⁰.

1-jadval. 2021-yil yanvar-dekabrida hududlar bo'yicha kichik tadbirkorlik (biznes)da sanoat mahsuloti ishlab chiqarish hajmi

2022-yilning IV choragida faoliyat yuritayotgan kichik korxonalar va mikrofirmalar tomonidan umumiy iqtisodiy vaziyatni baholash mamlakatimizda 2022-yilning yanvar-dekabrida kichik tadbirkorlikning asosiy ko'rsatkichlarini tahlil qiladigan bo'lsak, faoliyat yuritayotgan kichik korxonalar va mikrofirmalar soni 2020-yilda 262930 tani tashkil qilgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2022-yilga kelib 334767 tani tashkil qildi. Bunda 2020-yilga nisbatan 2022-yilda kichik tadbirkorlikning soni 71837 taga ko'payganini ko'rishimiz mumkin. Kichik tadbirkorlikning ulushlari tahlil qiladigan bo'lsak, kichik tadbirkorlikni mamlakatimiz yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 2020-yilda 60,4 foizni tashkil qilgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2022-yilda 65,5 foizni tashkil qilgan¹⁰¹.

Hududlar bo'yicha eng ko'p sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi Toshkent shahri 39586,7 mlrd. so'm, Toshkent 14892,8 mlrd. so'm, Samarqand 8527,0 mlrd. so'm, Farg'ona 8490,2 mlrd. so'm va Andijon 7058,3 mlrd. so'm viloyatlari hissasiga to'g'ri keladi. Surxondaryo viloyatida 2331,5 mlrd. so'm sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi eng past bo'lib qolmoqda¹⁰².

Joriy yilda o'tkazilgan so'rovnoma asosan faoliyat yuritayotgan kichik korxonalar va mikrofirmalar tomonidan bildirilgan umumiy iqtisodiy vaziyat mezonini (qulay, qoniqarli, qoniqarsiz) bo'yicha tahlili: Ushbu so'rovnomada 14187 ta kichik korxonalar va mikrofirmalar ishtirok etdi. Ularning 4854 (34,2 %)tasi iqtisodiy vaziyatni qulay deb baholadi. 8543 (60,2 %)ta subyektlar iqtisodiy vaziyatni qoniqarli deb baholadi.[6] Qolgan 790 (5,6 %)ta subyektlar iqtisodiy vaziyatni qoniqarsiz deb baholagan. Iqtisodiy vaziyatni qulay deb baholagan 4854 ta subyektlarning 1448 (29,8 %)tasi savdo yo'nalishi, 961 (19,8 %)tasi sanoat yo'nalishi, 555 (11,4 %)tasi qurilish sohasi hissasiga to'g'ri keladi. Hududlar kesimida kichik tadbirkorlikning

jami sanoat mahsulotidagi eng yuqori ulushi Namangan viloyati 73,9 %, Toshkent sh. 67,4 %, Jizzax viloyati 66,5 %, Samarqand viloyati 53,8 %, Surxondaryo viloyati 53,0 %, Sirdaryo viloyati 47,2 %, Farg'ona viloyati 43,6 %, Xorazm viloyati 36,3 %, Buxoro viloyati 32,1 %, Toshkent viloyatida 27,6 % tashkil etdi. Navoiy viloyatida 12,9 % kichik tadbirkorlikning ulushi eng past ekanligi aniqlangan¹⁰³.

TAHLILLAR NATIJALARI: Bizning fikrimizcha, iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida amalga oshiriladigan islohotlar davomiylikni ta'minlash maqsadida, shuningdek, rivojlangan mamlakatlar tajribasiga tayangan holda xususiy mulkchilik mexanizmlarini takomillashtirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, boshqaruv tizimini takomillashtirish maqsadida restrukturalizatsiya jarayonlarini kuchaytirish maqsadga muvofiqdir. Tadqiqotlarimiz natijasi shuni ko'rsatmoqdaki, raqobatbardoshlik va restrukturalizatsiya jarayonlari bilan kichik biznes subyektlari faoliyatida inson resurslaridan foydalanish jarayonlari bir-biri bilan uzviy bog'liq kategoriyalari ekanligini ko'rsatmoqda. Ya'ni, restrukturalizatsiya – tarmoq, korxonalar, firma, kichik biznes subyektlari faoliyatini samaradorligini oshirishni har tomonlama qayta qurish, takomillashtirish demakdir.[7]

Kichik biznes subyektlarida inson resurslaridan foydalanish metodologiyasi aniq maqsadlarga qaratilgan bo'lib, uni umumiy qilish holda uch guruhga bo'lish mumkin:

– tashkiliy restrukturalizatsiya, bunda tarmoq, korxonalar, firma kichik biznes subyektlari faoliyatidagi turli xil noxush holatlardan chiqish maqsadida boshqaruv tizimini takomillashtirish, ishlab chiqarish yo'nalishlarini o'zgartirish, turli mayda bozorga moslanuvchan sohalariga bo'lish va h.k.

⁹⁹ <https://samstat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/6890-kichik-biznes-va-xususiy-tadbirkorlik-subyektlari-foizda>

¹⁰⁰ Qosimova D.S., Nazarova G.G., Salixova N.M., Ismailova N.S. Inson resurslarini boshqarish: Darslik. - T.: TDIU, 2018. -213 b.

¹⁰¹ www.managment.ru

¹⁰² www.statistika.uz

¹⁰³ www.statistika.uz

– moliyaviy restrukturalizatsiya, ya'ni moliyaviy resurslardan samarali foydalanish, yangi moliyaviy manbalarni aniqlash, bank kredit va investitsiyalarni jalb etishni kuchaytirish va h.k.;

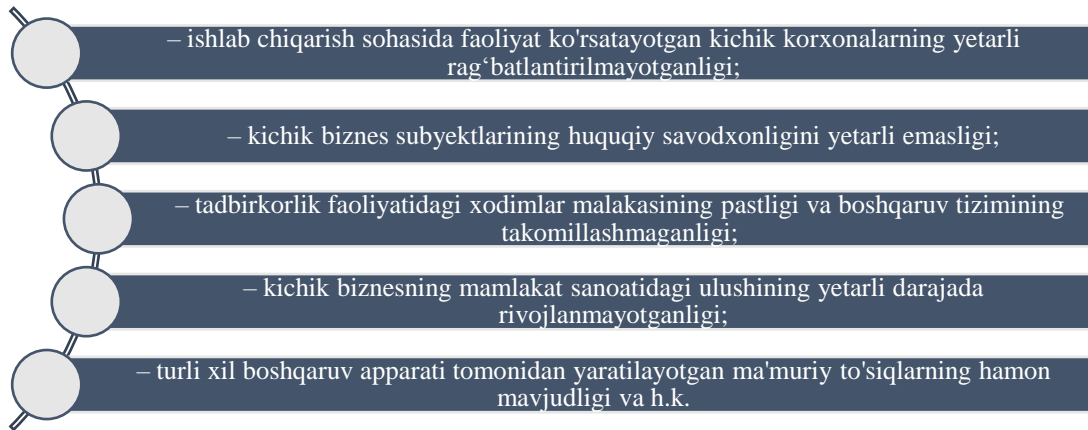
– funksional restrukturalizatsiya, restrukturalizatsiyaning ushbu turi juda ko'plab muammolarni o'z ichiga olib, ya'ni tarmoq, kichik biznes subyektlarda faoliyatida xomashyo ta'minoti, texnologik jarayonlar, mehnat unumdorligi, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va hokazolarni o'z ichiga oladi.

Kichik biznes va tadbirkorlikda raqobatbardoshlik va restrukturalizatsiya jarayonlarini kuchaytirishda turli modellar mavjud.

Masalan: sanoat rivojlangan mamlakatlarda raqobatbardoshlik asosan samaradorlik darajasi bo'yicha aniqlanadi. Unda asosan yuqori texnologiya milliy turmush darajasi ta'minlangan bo'ladi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda esa, buning aksi bo'lib, uning asosiy strategiyasi mamlakatdagi nisbatan past turmush darajasini ta'minlash, raqobatbardoshlikning ustuvor afzalliklaridan foydalanish hisobiga amalga oshiriladi. Jumladan, O'zbekistonda kichik biznes raqobatbardoshligini va restrukturalizatsiya jarayonlarini orqaga tortuvchi bir qancha subyektiv omillar ham mavjud, jumladan, ularga quyidagilarini misol qilib ko'rsatish mumkin (2-jadval):

2-jadval

2-jadval. Kichik biznes raqobatbardoshligini va restrukturalizatsiya jarayonlarini orqaga tortuvchi bir qancha subyektiv omillar

Tadbirkorlik subyektlari o'rtasida doimo raqobat kurashi mavjud bo'ladi, natijada tadbirkor bozorga sifatli, arzon mahsulot chiqarishga majbur bo'ladi. Bu esa xalqimizning farovon hayot kechirishi uchun juda katta ahamiyatga ega. Umuman olganda, kichik biznes subyektlarida restrukturalizatsiya jarayonlarini kuchaytirishdan maqsadi – bu biznes qiymatini oshirishdan iborat. Demak, shunday ekan yuqorida ta'kidlanganidek «raqobatbardoshlik» va «restrukturalizatsiya» tushunchalari bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir.[8]

Shunday qilib «raqobatbardoshlik» va «restrukturalizatsiya» jarayonlari respublikamiz iqtisodiyotining barcha jabhalarida bir-birini to'ldirgan holda olib borilishi lozim. Buning uchun O'zbekistonda, ayniqsa, kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish va faoliyat ko'rsatish uchun barcha zarur infratuzilma va imkoniyatlar yaratilgan.

XULOSALAR: Hozirgi iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida respublikamizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik bilan shug'ullanuvchi korxonalar alohida e'tibor qaratilib, bu jarayon yangi innovatsiyalar va tashabbuskorlikni talab etib, shular asosidagina (resurslarni tejab, sifatli tayyor mahsulot ishlab chiqarish yo'li bilan) iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash mumkin. Buning uchun kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi korxonalar fan va texnikada erishilgan eng so'nggi innovatsiyalarni ishlab chiqarishga joriy etishga alohida e'tibor qaratishlari lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayev A.M. Some of the conceptual issues of state support of small business in Uzbekistan // Molodoy ucheniy. RF. Kazan, 2015. — №6.
2. Abdullayev Y., Yuldashev Sh. Maliy biznes i predprinimatelstvo. – Tashkent: iqtisod -moliya, 2018.
3. Абдуллаев А.М., Курпаяниди К.И. Социально-экономические аспекты функционирования субъектов малого предпринимательства в системе институциональных преобразований // Noviy universitet. -2019. -№2. - S.55-60.
4. Абдуллаев А.М., Курпаяниди К.И. Социально-экономические аспекты функционирования субъектов малого предпринимательства в системе институциональных преобразований. – 2021. – №. 12.
5. Абдурахманова Г. К. Роль малого бизнеса в рыночной экономике //Наука и практика.. - 2020. – №3 - S. 77.

Milliy iqtisodiyotda muhim o'rin egallab borayotgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasini yanada rivojlantirish hamda bu orqali ichki bozorni raqobatbardosh, sifatli va eksportbop mahsulotlar bilan to'ldirish, yangi ish o'rinlari yaratish hamda buning asosida aholi daromadlarini ko'paytirish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash borasida ahamiyatga molik ishlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan bir qatorda, bu soha davlat byudjetiga soliq to'lov tushumlari hajmining ko'payishi va iqtisodiy rivojlanishning asosiy ko'rsatkichi hisoblangan yalpi ichki mahsulot salmog'ining oshishiga asosiy turtki bo'lmoqda. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyati jamiyatimizdagi ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy barqarorlikning tayanchiga hamda asosiy kuchiga aylanib bormoqda.

Mamlakatimizning iqtisodiy islohotlarini bosqichlarida iqtisodiyotimizning tarkibiy tuzilmasida tub o'zgarishlarga asos solishdan iborat g'oyat muhim masala bu tadbirkorlik va xususiy biznesni tashkil etish va rivojlantirishdir. Bu maqsadni amalga oshirish uchun qator iqtisodiy islohotlar o'tkazildi, uning rolini oshirish uchun yirik institutsional asoslar yaratildi. Tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish va uni kafolatlovchi huquqiy-me'yoriy hujjatlar, tadbirkorlarga ko'maklashuvchi nodavlat tashkilotlar, korxonalar shular jumlasiga kiradi. Bir so'z bilan aytganda, O'zbekistonda xususiy tadbirkorlik va kichik biznes korxonalari majmuyini tashkil etish muvaffaqiyatli bormoqda.

6. Автономов В. Практики глазами теоретиков (феномен предпринимательства в экономической теории) //Предпринимательство в России.– 1997. – №. 4. 15-11.
7. Алексеева Н. В., Богатова Т. А., Шигилчева С. А. Государственная политика поддержки развития малого и среднего предпринимательства в регионе <https://samstat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/6890-kichik-biznes-va-xususiy-tadbirkorlik-subyektlari-foizda>
8. Qosimova D.S., Nazarova G.G'., Salixova N.M., Ismailova N.S.Inson resurslarini boshqarish: Darslik. - T.: TDIU, 2018.-213 b.
9. www.managment.ru
10. www.statistika.uz